

ДО ПРОБЛЕМИ НОРМУВАННЯ ОСТРІВНИХ МОВ

Резюме

У статті розглядаються питання пов'язані із нормуванням острівних спільнот болгарського етносу. Спостереження над мішаними говірками має значення для певного моделювання процесів розвитку "старих" слов'янських національних літературних мов.

Ключові слова: болгарський етнос, острівна мова, болгарські переселенські говірки, мішана говірка.

Summary

The article deals with the problems concerning the standardization of insular communities of Bulgarian ethnos. Observations on mixed dialects contribute to the certain modeling of the development of the "Old" Slavic national literary languages.

Key words: Bulgarian ethnos, insular language, Bulgarian dialects in Bessarabia, mixed dialect.

Дослідження болгарських переселенських говірок передбачає не лише опис структури безвідносно до інших говірок, а й зіставлення з тими говірками метрополії, які дослідники визнають як ймовірне джерело постання переселенських говірок; інше площина зіставлення – з літературним ідіомом, що дозволяє встановити набір диференційних ознак, якими говірка вирізняється на тлі літературної мови. Доводиться констатувати, що зіставне дослідження переселенських болгарських говірок на тлі говірок метрополії до сьогодні реалізоване у болгаристиці недостатньо.

Оскільки говірка функціонує насамперед і переважно в усній формі, то пріоритетним залишається опис говірки як окремої самодостатньої системи. При цьому опис говірки принципово не відрізняється від опису мови: говірка постає як мова, яка функціонує на обмеженій території як форма спілкування окремого визначеного соціуму.

Сучасний стан болгарських говірок на тлі говірок метрополії та літературної мови досліджено у працях сучасних дослідників І. А. Стоянова [7,8], Е. П. Стоянової [9], В. О. Колесник [5,6] та ін. Один із аспектів дослідження сучасного стану болгарської мови в Україні – стан її збереження як засобу спілкування і як структурного феномена.

Сучасні етнологи встановлюють декілька видів острівних спільнот болгарського етносу, які знаходяться у відриві від основного територіального

масиву. Це: етнічна діаспора, етнічний анклав, етнічна дисперсія, ексклав, функціональна діаспора, економічна діаспора, нова і стара еміграція, що зберегла в тій або іншій мірі етнічну самосвідомість, діаспора, що є транснаціональною інституцією і формацією, що виконує перш за все політичні господарські функції [9:41].

Факт збереження етномовної цілісності болгарами-переселенцями, як справедливо зазначає П. Ю. Гриценко, є цінним як об'єкт досліджень саме завдяки своїй унікальності, несхожості з долею інших етномовних анклавів на теренах України, передусім сербів, поляків, чехів, вірмен, росіян [1:45]. Взаємодія з іншими мовами регіону, інтеграція з іншими болгарськими говірками – міждіалектна взаємодія – не спричинили втрати самотності болгарських переселенських говірок. Підсумовуючи роль історичних та соціокультурних чинників, що сприяли збереженню болгар-переселенців як окремого етносу з актуалізованою етнічною самосвідомістю й історичною пам'яттю, науковці відзначають передусім переважну моноетнічність поселень, наявність зв'язків між болгарськими селами, збереження мови, фольклору, багатьох важливих рис традиційної духовної і матеріальної культури [1: 45]. Провідне місце серед чинників збереження етнічної цілісності, безумовно, належить мові.

Поняття 'острівна мова' або 'мовний острів' зустрічаємо у німецьких соціолінгвістів: «Мовні острови – це мобільні або фіксовані у просторі і часі відносно невеликі закриті мовні переселенські спільноти, які з'являються у іншомовному, більшому за розміром середовищі» [цит. за: 9: 25].

За означенням К. Матеїєра: «Мовний острів – це така мовна спільнота, яка виникла через перешкоди або уповільнення культурно-мовної асиміляції. Вона є мовною меншістю і відокремлена від материкового мовного масиву, закрита або покрита більшим іншомовним етносом, обмежена спільністю контактів і одночасно станом розмежування з ним завдяки певному соціопсихологічному протиставленню» [цит. за: 9: 28].

Більшість цих мовних утворень знаходиться в етнічно змішаних регіонах. Вихідним моментом у дефініції є присутність певної іншомовної спільноти. Дуже доречним є пошук умов, які уповільнюють або перешкоджають асимілюванню мовної меншості мультимовним покриваючим її суспільством.

Російські вчені 20х рр. XX ст. досліджували мовні острови з точки зору їхнього внутрішнього розвитку – змішування, вирівнювання, койнезування. Ці аспекти були головними у працях В. Жирмунського [4], який досліджував функціонування німецьких мовних островів у Росії. Розвиток діалектів на шляху змішання ті відбору, стосовно яких раніш можливо було робити лише припущення, були підкріплені конкретним матеріалом.

Діалектний простір змінюється шляхом взаємного змішування або розшарування наддіалектів [9: 17]. Діалекти в певних умовах змішувалися настільки, що з'являлися контамінаційні форми. Таке змішування відбува-

лось при зіткненні двох форм в однієї і тієї ж особи. Такі факти фіксувалися, наприклад, в північно-західній області Ейфель, де для назви зернятка яблука зустрічаються словоформи Kitsch і Bitz, а для ширшого регіону – контамінаційна форма Bitsch.

Мовні острови завжди відрізнялися наявністю різноманітних варіантів, що використовувалися різними соціальними прошарками. Кожний мовний острів є соціальною спільнотою, що залишається єдиною завдяки частотності (кількості різновидів) комунікативної діяльності. Й. Гумперс підкреслює, що виділення якоїсь мовної спільноти не означає наявності загальної спільної мови, а лише наявності комунікації, спілкування між її членами. У цьому випадку з'являється модель для соціолінгвістичного дослідження мовних островів, яка складається з виявлення варіантів, вироблення системи суспільного та ситуативно-функціонального використання наявних варіантів, а звідти з'ясування того, хто яким варіантом користується і з якою метою, встановлення наявних у спільноті комунікативних ситуацій, які спрямовують застосування варіантів.

Представники Празької лінгвістичної школи у 30-х рр. XX ст. визнали, що поняття норми передбачає таку її якість, як варіативність, що уможливорює визнання мовної специфіки окремих соціокультурних центрів у межах однієї мови і дає привід для відокремлення її варіантів.

Окремі судження з питань нормування острівних мов містяться у роботах, пов'язаних з проблемою варіативності норм окремих етномовних утворень, які функціонують у межах полінаціональних негомогенних мов. Д. Принстон та М. Тернер, проаналізувавши відмінкову систему польської мови мешканців західної частини Нью-Йорка, виявили в ній певну специфіку. Мова метрополії необов'язково приречена на зникнення у третьому поколінні емігрантів. За сприятливих умов і наявності бажання у її носіїв мова виявляє стійкість, про що свідчить приклад поляків, що мешкають у Техасі. Автор стверджує, що нові слова тут утворюються не з приватних елементів і пропонує таку модель розпаду словотвірної системи: 1. руйнуються немов би у стані афазії словотвірні моделі; 2. створюються гібридні конструкції, в яких є і старі, приватні, і нові, набуті морфеми, що є типовим, і для мови метрополії; 3. утворюються okazionalizmi із власних морфем [9: 36].

При описі та інтерпретації діалектних феноменів у німецьких мовних островах враховувалися історичні факти, робилися порівняння з діалектами старої землі переселенців. Багато уваги приділялося внутрішній динаміці діалектного розвитку мовного ландшафту, латентним змінам у діалектах, їхньому змішуванню, занепаду [9: 17].

На прикладі мовних островів у межах німецьких переселенських діалектів колишнього СРСР В. Жирмунський прийшов до висновку, що поява «загальної мови» є наслідком взаємодії різних діалектів, що функціонували у німецьких поселеннях старої Росії [цит. за: 9: 18]. Цей спільний ідіом,

поширений у селянському землеробському районі, знаходився в іншомовному оточенні і був позбавлений важливішої ознаки національної мови - використання у соціальних і культурних сферах та в писемній формі, але він підтверджує суттєву передумову об'єднання мовних різновидів і руйнування замкненості та ізольованості великих і малих територій, які були притаманні феодальному устрою.

Визначний сучасний дослідник німецької мови А. І. Домашнєв акцентує увагу на усну форму мовлення і складну ієрархічно організовану багатоступінчасту систему поєднання форм, в якій вона існує і проявляється [2].

Вихідним пунктом для теоретичних міркувань є визнання бідіалектного мовного знання мовця / слухача, що входять до єдиної більш менш структурованої мовної спільноти. Є сенс розрізняти мовні контакти хоча б з точки зору їхнього місцезнаходження - всередині або зовні. Більш плідним є дослідження внутрішньомовних контактів завдяки появі нових діалектних форм шляхом змішання та вирівнювання, що призводить до мовних змін. Це можна ілюструвати знов-таки прикладами німецьких мовних островів у колишньому СРСР та південно-східній Європі. На цьому матеріалі була розроблена модель первинних та вторинних ознак, завдяки якій пояснювалось, чому під час вирівнювання двох острівних мовних ідіомів або двох ідіомів всередині одного мовного острова обов'язково відбиваються одні і ті ж відзнаки, а інші втрачаються.

Важливою рисою для з'ясування процесів, що відбуваються у болгарських мовних островах, є те, що на прабатьківщині вони не були покриті стандартизованою формою болгарської мови. Подібна ситуація відзначається і для острівних німецьких діалектів, де не відбулося процесів зрівняння під впливом німецької стандартної мови. В. Жирмунський, аналізуючи напередодні Другої світової війни ці острови, вказав на формальні процеси утворення койне, койнезування окремих з вирівняних діалектів. За таких умов вони вже не функціонують як базові, а як мова колоній на шляху зрівняння. При цьому важливим було покриття баварського діалекту мовним островом, що утворили поселенці з Франкфурту, і його мешканці використовували обидва варіанти в залежності від ситуації.

Заслужовує на увагу дослідження банатсько-болгарського мовного острова, що утворився внаслідок переселення болгар-католиків у Румунію у першій половині XVIII ст. і є найбільш поліконтактним. Окремими елементами він перетинається з румунським, угорським, сербським і навіть німецьким материковим або острівним ареалами. С. Стойков вважає, що у діяхронному плані цей острівний ідіом є результатом змішування в ситуації відірваності від материка в новому іншомовному оточенні двох болгарських материкових говірок - південно-східної та північно-західної.

Незважаючи на нові діалектні якості, що з'явилися внаслідок змішування близькоспоріднених говірок, генетичні зв'язки з основним мовним

континуумом тут можна вважати достатньо чіткими. Вагомим фактором у ситуації утворення банатсько-болгарської літературної мікрומови була гетерогенна багатомовність регіону, в якому існував цей мовний острів. Умови і фактори, що сприяли виникненню слов'янських літературних мікромов (СЛММ) досліджені О. Д. Дуліченком [3]. Матеріалом для спостережень слугували такі СЛММ: русинська, градишансько-хорватська, прекурсько-словенська, чакавська, кайкавська, банатсько-болгарська, кашубська, лясська, східнославацька, карпато-русинська і рез'янська. Проблематика формацій, варіативних національних мовам, була представлена в славістиці вперше М. І. Толстим на науковій конференції у 1969 р. в Інституті слов'янознавства та балканістики АН СРСР. Він вважав, що вивчення малих літературних мов «важливе для зіставного розгляду аналогічних ситуацій, що передували формуванню національних літературних мов навіть у найбільш ранні епохи» [10: 154].

Таким чином, спостереження над мішаними говірками має значення для певного моделювання процесів розвитку «старих» слов'янських національних літературних мов.

Література

1. Гриценко П. Ю. Болгарські говірки України як феномен культури / / Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні. – К., 1995. – С. 42-49.
2. Домашнев А. И. Проблемы классификации немецких социолектов // Вопросы языкознания. – 2001. – № 2. – С. 127-139.
3. Дуличенко А. Д. Славянские литературные микроязыки. – Таллин, 1981. – 200 с.
4. Жирмунский В. М. О некоторых проблемах лингвистической географии // Вопросы языкознания. – 1954. – № 4. – С. 23-28.
5. Колесник В. О. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система. – Одеса, 2003. – 352 с.
6. Колесник В. О. Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий), Бесарабия. Речник // Българските говори в Украйна. – Одеса, 2008. – Вип. 4. – 376 с.
7. Стоянов І. А. Болгарська мова в Україні: проблема функціонування і розвитку лексики: Автореф. дис. ... д. філол. н. – К., 1995. – 47 с.
8. Стоянов І. А., Стоянова Е. П., Дадіверін І. Г. Мова болгар України в її усній та писемній формі. – Одеса, 2002. – 494 с.
9. Стоянова Е. П. Феномен збереженого слова: етномовний та соціолінгвістичний аспект острівного писемного дискурсу. – К., 2004. – 280 с.
10. Толстой Н. И. История и структура славянских литературных языков. – М., 1988. – 237 с.